

Ужгородський державний університет
Кафедра зоології
Карпатський пункт по вивченню міграцій
та кільцюванню птахів

Потіш Л.А.

ВОДОПЛАВНІ ПТАХИ ЗАКАРПАТТЯ
(посібник-визначник мисливцю-любителю)

Ужгород 1997

Рецензенти: проф. Крочко Ю.І.
провідний спеціаліст Мінекобезпеки Гарайда М.В.

© Потіш Л.А.

Вступ

Водоплавні птахи Закарпаття є найбільш масовою здобиччю пернатої дичини у нашому краї. Поряд із полюванням на інших птахів (фазан, перепел, куріпка сіра) полювання на водоплавних птахів займає перше місце по кількості здобутих екземплярів. Це насамперед пов'язано з тим, що початок сезону полювання розпочинається із полювання на качку, а так як Закарпаття знаходиться у зоні активного перельоту птахів, період здобування водоплавної дичини продовжується до кінця листопада. Цей відомий науковцям факт підтверджується відомим висловом серед мисливців Закарпаття, що "почала летіти північна качка", яка більш масивна і жирна.

Очевидно що мисливець, як людина, що перебуває у безпосередньому контакті із природою, повинен добре знати різноманітні аспекти поведінки та екології птахів, так як ці знання є запорукою вдалого полювання. На жаль, слід відмітити, що серед мисливців різних вікових груп багато таких, які погано знають птахів. Наслідком такого незнання є знищення видів які занесені до Червоної книги України, а також видів які не є мисливськими. Кожен мисливець може привести багато випадків, коли підстрелена на вечірці "качка", виявилась зовсім не качкою, і як правило такий, птах викидувався.

Разом з тим слід відмітити другий бік цієї проблеми. Мисливці Закарпаття сильно обмежені у кількості видів птахів для здобування. Це обмеження діє не тільки тому, що ми не маємо великих площ де полювати на водоплавних. У більшій мірі наші мисливці самі не знають які види у них є. Таким чином скорочується список видів які дозволяється полювати. Безумовно, що роль експертів повинні виконувати досвідчені спеціалісти, які в повній мірі ознайомлені із специфікою угідь та науковими основами оцінки природних ресурсів. На жаль кількість таких людей надзвичайно мала, і кому, як не мисливцю, що роками полює в межах свого району, краще знати ситуацію в угіддях. При тісній співпраці спеціалістів із мисливцями та при хорошій освідченості останніх можливо отримати досить вагомий ефект.

Для прикладу змоделюємо слідуєчу ситуацію.

Найбільш чисельними по площі водноболотних угідь в Закарпатті є Виноградівський, Берегівський, Мукачівський, Ужгородський райони. У Виноградівському районі, допустимо видано ліміт на добування крижня в розмірі 10 000 особин (прошу не забувати, що це приклад). Після завершення сезону полювання первинна організація звітує про вилучену кількість у повному обсязі, і перед початком нового сезону просить збільшення ліміту на 1500 особин у зв'язку із сприятливим роком і т.д. і т.п.. Разом з тим на території району в період полювання зустрічаються, і такі дуже схожі до самок крижня качки, як шилохвіст, сіра качка. У документах на вилучення їх нема. Якщо б була відома цифра кількості вилучених особин цих видів, їх можна було б ввести в список видів на які дозволено полювати.

Таким чином не виникало б суперечок по лімітам, а чітко розмежовувалась кількість особин кожного виду на ліміт. Зрозуміло, що цифра 10 000 збільшилась би не за рахунок натягнутих цифр таксації та неабияких сприятливих умов, а за рахунок збільшення кількості видів, які приведені в лімітах.

Цей приклад наглядно демонструє доцільність та необхідність підвищення рівня освідченості наших мисливців, які полюють по перу та водоплавним птахам зокрема.

Надіємось, що наша робота допоможе мисливцям більш змістовно ознайомитись із видовим складом водоплавних птахів області, а також буде поштовхом для більш тісної співпраці між мисливцями та науковцями.

ЯК ВИЗНАЧИТИ ПТАХА? ЯКИЙ ЦЕ ВИД?

Водоплавні птахи, як видно із назви, більшу частину свого життя проводять на воді. Для такого способу життя вони чудово пристосовані. До таких спеціальних пристосувань відносяться плавальні перетинки між фалангами задніх кінцівок, будова тіла, щільне пір'я, тощо. Їжу добувають як з поверхні води, так і ниряючи в товщу води.

На території Закарпаття зустрічається багато представників водоплавних, але ми зупинимось тільки на тих із них, які представляють інтерес для мисливців-любителів, як здобич, та

на тих, які занесені до останнього видання Червоної Книги України або рідкісні у нас і яких стріляти не слід.

Як видно із малюнку 1, уже по профілю сидячого птаха мисливець може визначити який це птах, так як для кожного водоплаваючого птаха є своя характерна постава на воді. Ясна річ, що лебедя і пелікана важко сплутати з іншими видами, але разом з тим серед інших — є багато видів які визначити важче.

Усіх водоплавних поділяють на слідуючі групи, профілі яких зображені на малюнку 1: гуси (№6), гагари (№1), норці (№2), баклани (№4), річкові качки (№7), норцеві качки (№8), крохалі (№9), водяні курочки (№10), лиски (№11), мартини (№12).

Багато з наведених птахів на території Закарпаття не добуваються, але попадають під випадковий постріл, тому ми не будемо їх приводити у повидовій характеристистиці. Це насамперед гагари, норці, баклани, водяні курочки, лиски та мартини

Як перший ступінь визначення птаха, особливо на вечірньому полюванні є визначення птаха по профілю. Досвідчені мисливці можуть визначити летячу зграю по звуку, частоті змаху крил, швидкості польоту. Проте більшість мисливців не в змозі цього зробити. Постава птаха на воді — добра ознака для визначення.

Якщо птах сидить на воді із глибоко посадженим тілом, шия видовжена, а дзьоб загострений, то ви сміло можете уже по цим ознакам говорити що це не мисливські качки і не гуси, і не лиски та мартини. Скоріше всього це представник гагар, норців, бакланів або крохалів.

У випадку коли тіло птаха посаджено високо, голова закруглена, а дзьоб невеликий за розмірами і не загострений — ви маєте справу із другими представниками водоплавних. Це можуть бути гуси, мисливські качки, лиски, водяні курочки та мартини.

В обох випадках деталізація окремих ознак сидячого на воді птаха, дасть вам можливість уточнити, що перед вами знаходиться. *Для прикладу* ви визначили, що перед вами качка (№ 7, 8 на мал.1), але качки бувають, як ми говорили річкові і норцеві. Уважно порівнюючи профілі цих двох качок, ви помітите, що річкові качки сидять на воді вище, голова у них менша ніж у норцевих і хвіст трошки припіднятий. Норцеві качки сидячи на воді виглядають горбатими із великою головою та маленьким дзьобом. Таким чином

профілі сидячих на воді птахів

знаючи відмінності цих двох груп качок ви звужуєте своє визначення уже тільки до окремої із них.

Таке визначення по профілю сидячого птаха особливо корисне для молодих мисливців, та тих, хто віддає перевагу вечірньому полюванню, коли птаха видно тільки як силует. Це збереже вас від зайвого пострілу, заощадить патрон і не розлякає інших водоплавних птахів.

Визначення летячого птаха, вимагає ще більшого знання особливостей будови кожного виду та поведінки. Детальний опис визначення летячих водоплавних, ми подаємо разом із повидовою характеристикою водоплавних які зустрічаються на Закарпатті.

ЯКІ ВИДИ МОЖНА У НАС ЗУСТРІТИ?

Усіх водоплавних птахів які зустрічаються на території Закарпаття умовно можна розділити на такі групи: птахи які у нас пролітають або зимують; птахи які гніздяться; птахи які зрідка залітають.

Безумовно кожного мисливця цікавить, яких із цих птахів можна здобувати. Слід зауважити, що там де є чітка картина видового складу водоплавних птахів, усі водоплавні є об'єктами полювання. Тому нашим мисливцям слід звертати більшу увагу на види які були йому незнайомі.

ГУСИ

Усі представники гусей у нас на жаль тільки пролітають. На території області можна зустріти 5 видів гусей: гуска сіра, білолоба гуска, мала білолоба гуска, гуменник, червоновола казарка.

Сіра гуска

Гуска сіра — досить масивний птах, за розмірами схожий до домашньої гуски. Вага гуски сірої сягає 3,6 - 4,2 кг. Забарвлення досить одноманітне — сіре. В польоті нерідко подає голос дуже схожий до домашньої гуски. Якщо

вам попала в руки гуска і всі ознаки сходяться, зверніть особливу

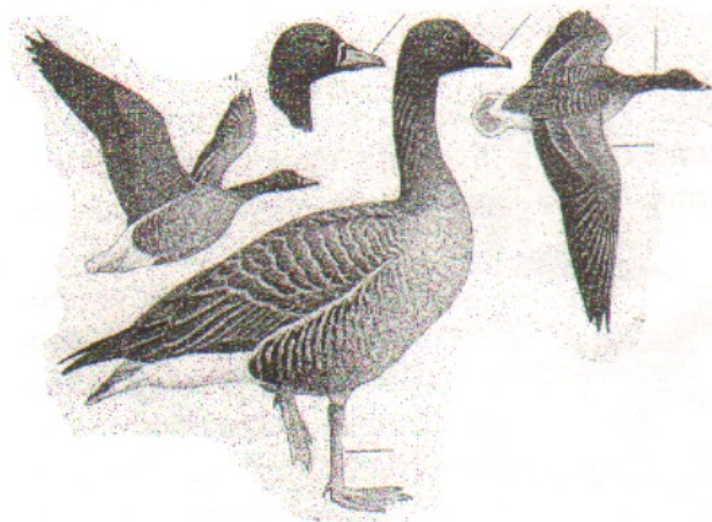

увагу на забарвлення дзьобу і лап. Вони повинні бути одноколірні тілесного або рожево-тілесного кольору.

Білолоба гуска

Основною відмінною ознакою є оперення голови. Навколо дзьоба у цього виду широке кільце пер білого кольору. Завдяки цій ознаці ця гуска і називається білолобою. Вага тіла менша ніж у гуски сірої і коливається від 2 до 3,5кг. Голос набагато вищий ніж у гуски сірої і складається із двох-трьох різних звуків.

Гуменник

такого ж кольору і лапи. Ці ознаки дозволяють цей вид легко відрізнити від інших гусей. Голос досить грубий, різкий.

Білолоба гуска — загальним виглядом багато в чому схожа до сірої гуски, але є ряд відмінностей які дають можливість легко відрізнити її в природі. Насамперед це темніше забарвлення, яке в польоті часто виглядає майже чорним. Низ тіла світліший, на черевній частині багато поперечних чорних полос. Ос-

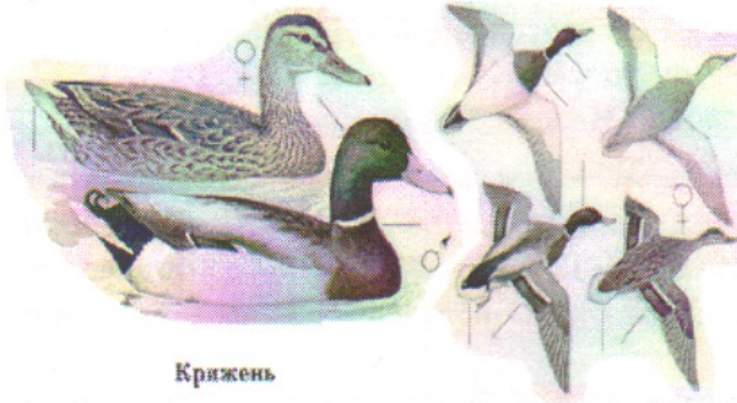
Гуменник — сама масивна гуска яка може зустрітись на території області. Вага тіла коливається від 3,2 до 5,4 кг. Перше, що кидається в очі, це досить темне забарвлення тіла, крил і особливо голови. Основною відмінністю цього виду є забарвлення дзьоба. Він темний із полоскою оранжевого кольору,

КАЧКИ

Як ми уже відмічали, качки поділяються на річкових та норцевих.

Річкові качки — відрізняються від норцевих тим, що добуваючи корм вони ніколи не пірнають. Живляться тільки на таких глибинах де можуть дотягнутись до дна за рахунок довжини шиї.

Крижень

Крижень самий масовий гніздовий, та прольотний вид на території області. Зовні крижень дуже схожий на свійську качку. Це і зрозуміло, так як свійські качки походять від крижня. Крижень значно уступає свійській качці у вазі і тільки осінню

може досягати 1,5кг ваги. Визначення цього виду не повинно викликати труднощів. В польоті сильно шумить крилами, видаючи свистящий звук, який чути здалеку. Крижень охоче гніздиться у всіх придатних місцях (річки, озера, озерця, потоки тощо). Гніздо може мостити далеко від води. У гнізді 8 - 11 яець, які насиджує тільки самка. Вона ж і займається доглядом за пташенятами. Основним ворогом під час гніздування є сіра ворона та сорока, які можуть знищити всю кладку яець. Пташенята ростуть швидко.

Хотілося б звернути увагу наших мисливців на те, що строки полювання на цей вид — прискорені. Із третьої декади серпня на наших водоймах концентруються молоді птахи, що вилупились навесні. Рідко який мисливець може похвалитись здобутою качкою яка важила б більше ніж 1кг. Разом з тим уже після відкриття полювання на фазана, а потім зайця, інтерес до качок неоправдано послаблюється. Проте якраз в цей час на території області з'являються пролітні крижні, так звані "північні", які значно більші по вазі і жирності.

Сіра качка

Качка сіра — нечислений гніздовий та пролітний вид на території області. Розмірами і вагою трошки менша від крижня. Забарвлення більш одноманітне (особливо якщо порівнювати самців). Як в польоті так і на воді основною відмінною ознакою є забарвлення пер внутрішньої сторони крила (дзеркальце). Якщо у крижня воно синього кольору то у сірої качки — біле. Гніздування багато в чому схоже до крижня. Населяє всі придатні водойми, але в значно меншій кількості ніж крижень.

Свищ

Свищ — нечислений птах Закарпаття. Про сучасний стан цього виду на території області говорити важко, тому обмежимося тільки його визначенням в природі. Свищ — невелика качка. Вага тіла 650 - 850г. Від інших річкових качок, крім розмірів, відрізняється також формою тіла. Голова більш округла із невеликим дзьобом. Самець має руду голову із світлою полоскою на верху голови. Характерною ознакою, яку неможна сплутати, є колір дзьоба і лап — свинцьово-сірий. Голос — свист, який птах подає і під час польоту.

Чирок - свистунок

Чирок-свистунок — нечислений птах Закарпаття. Невелика качка майже у 2 рази менша від крижня. Вага тіла 350 - 600г. Вид визначається по блискучо-зеленій полосі на голові (для самців) та темно зеленій полосі на внутрішній частині крила, дзеркальці. В польоті самці подають характерні свистячі звуки, самка — шиплячі. Гніздиться безпосередньо біля

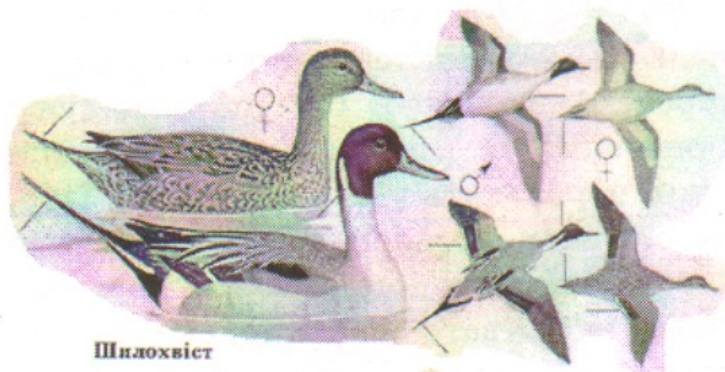

водойм, хоча не виключено, що може гніздитись і в лісі. Самка відкладає 8 - 10 яєць. Пташенята ростуть швидко і на кінець літа уже добре літають.

Чирок - тріскунок

У самців ярка біла полоса над очима (брова), у самок менш ярка але теж добре помітна. Гніздиться у всіх придатних місцях, в тому числі і на невеликих болотцях та каналах. Самка відкладає 8 - 10 яєць. Молодь росте швидко і уже в середині літа можна зустріти молодих літаючих тріскуноків.

Шилохвіст

У самців голова та частково шия коричневі, по бокам шиї білі пальцеподібні смуги, низ тіла світлий, хвостові пера видовжені і утворюють "шило". Самка більш одноманітна але добре відрізняється від самок інших видів витягнутою шиєю та більш загостреним ніж у інших качок хвостом. Голос подає рідко.

Широконоска

Чирок-тріскунок — більшчисельний від свистунка птах Закарпаття. Сама маленька качка. Вага тіла 300 - 450г. Вид визначається як по розмірам і голосу (характерне тріскотання)

Шилохвіст — пролітна качка Закарпаття. Трохи менша за крижня. Вага тіла 800 - 1300г. Сильно відрізняється від інших качок як формою тіла (шия витягнута) так і забарвленням оперення. У самців голова та

Широконоска — пролітна качка Закарпаття, подеколи може і гніздитись. Качка середніх розмірів. Вага тіла 600 - 800г. У визначенні цього виду, на наш погляд ні в кого не повинно бути проблем.

Основною видовою ознакою є великий лопатоподібний дзьоб, від чого вид і отримав свою назву, а також дуже барвистим (зелено-каштаново-чорним забарвленням тіла). В польоті самців можна ще розпізнати по великій, правильної форми плямі рудого кольору на черевній частині тіла.

Норцеві качки — дістали свою назву від способу добування їжі, за якою вони пірнають до дна водойми, інколи на значні глибини.

Чернь червоноголова

Чернь червоноголова — гніздовий та перелітний птах Закарпаття. Качка трохи менша за крижня. Вага тіла 900 - 1100г. Як ми уже відмічали (див. попередній розділ) для норцевих в цілому і черні

червоноголової в тому числі, дуже характерна постава тіла на воді. Тіло масивне із короткою головою. Самець має дуже характерне забарвлення оперення та дзьоба. Голова у самця рудого кольору, який на шиї переходить у чорний колір. Тіло, як у самки так і в самця сірувате. Загалом самку визначити важче, але однотонність оперення та пропорції тіла — достатня ознака для визначення. Дзьоб із сірувато блакитною полоскою. Гніздиться в зарослих болотах та озерах. У гнізді 8 - 10 яець. Молодь починає літати на початку серпня.

Чернь чубата

Чернь чубата — пролітний птах Закарпаття, але в останні роки почав у нас гніздитись. Качка середніх розмірів. Вага тіла 700 - 970г. Цю качку легко впізнати як на воді так

і в польоті. Особливо добре можна розпізнати самця по характерним білим бокам тіла і чубчиком на голові. Самка бурого кольору. в польоті у самця чітко видно границю між чорним

забарвленням голови, шиї і вола та білим тілом. У самки забарвлення менш контрастне.

ДЕЯКІ ІНШІ ВИДИ ВОДОПЛАВАЮЧИХ

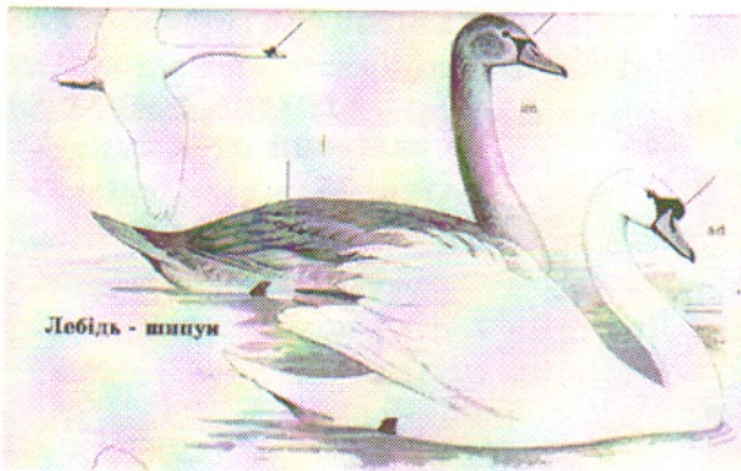
Ми ознайомились із основними відмінними ознаками тих водоплавних птахів які зустрічаються на Закарпатті регулярно (пролітають, гніздяться). Разом з тим є група птахів які у нас зустрічаються зрідка, як правило в осінньо-зимовий період, в невеликій кількості. Це насамперед мала білолоба гуска, лебідь-кликун, лебідь-шипун, чернь морська, крохаль великий, крохаль довгоносий, луток, морянка, синьга, турпан. Деякі з них, у місцях де вони багаточисельні, добуваються мисливцями.

Мала білолоба гуска

Мала білолоба гуска — за зовнішніми ознаками дуже схожа до білолобої але значно менша за розмірами. Вага тіла коливається від 1,2 до 1,7 кг. При визначенні цього виду слід особливу увагу звертати на голову. Бі-

ле кільце у малої білолобої гуски розтягнуте назад і доходить до середини очей. Голос високий, писклявий, що відображено у російській назві цього птаха (пискулька).

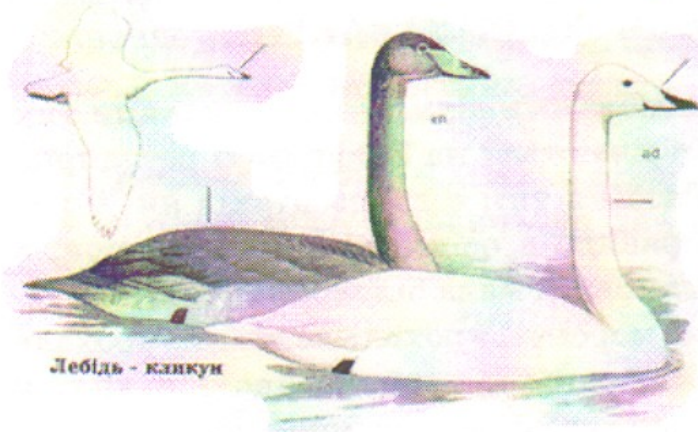
Лебідь - шипун

Лебідь-шипун — залітний, зимуючий птах Закарпаття. Птах великих розмірів. Вага тіла 9 - 13 кг. В останні роки досить частий гість області. Була навіть спроба гніздування, але з вини людей гніздо знищене. Дорослий птах чисто білого кольору,

молодий — сірого. Статевозрілим стає на 3 - 4 році життя. Від-різняється від других лебедів формою дзьоба, наявністю чорної

“шишки” на його початку, яку добре видно у дорослого птаха. Назву свою дістав від характерного шиплячого голосу. Дуже красивий птах, є естетичною прикрасою любої водойми.

Лебідь - кликун

дзьоба (жовтий а не рожевий) та відсутністю “шишки” на ньому. Дуже красивий птах з сильним голосом.

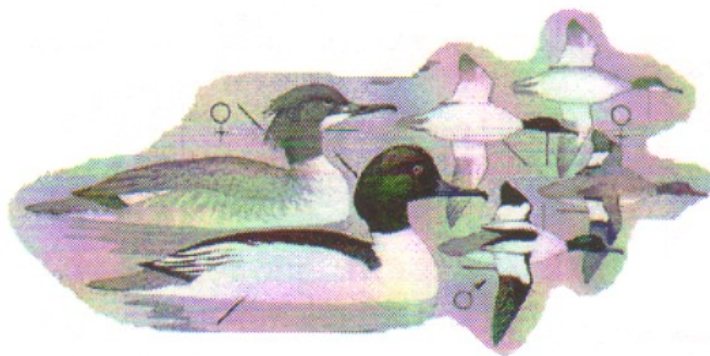
Лебідь-кликун — рідкісний залітний птах Закарпаття. Зовні дуже схожий на лебідя-шипуну, великих розмірів. Вага тіла іноді сягає 15кг. При плаванні шию держить рівно, не згинаючи, як шипун. Добре відрізняється від шипуна кольором

Чернь морська

насамперед забарвлення спини. У самця черні морської воно не чорне а світле, майже біле. У бурій самки дуже характерне біле забарвлення оперення навколо дзьоба.

Чернь морська — залітний птах Закарпаття. Качка дещо більша від черні чубатої. Вага тіла до 1100г. Як видно із малюнку ці два види дуже схожі між собою. Проте є ряд чітких відмінностей які не дають можливості їх сплутати. Це

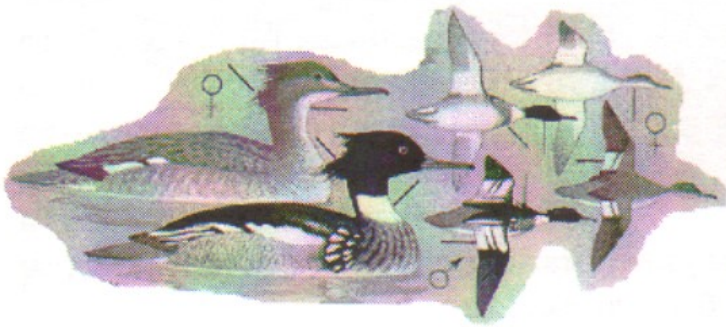

Крохаль великий

Крохаль великий — залітний птах Закарпаття. Можливе гніздування в гірській місцевості, але відомості неповні, потребують уточнення. Велика качка. Вага тіла сягає 1700г. Як ми уже говорили для крохалів характерною є

постава на воді. Голова темна, невелика по відношенню до масивного тіла. Дзьоб дуже вузький червоного кольору, такого ж кольору і лапи. На Україні полювання на цей вид **заборонене**.

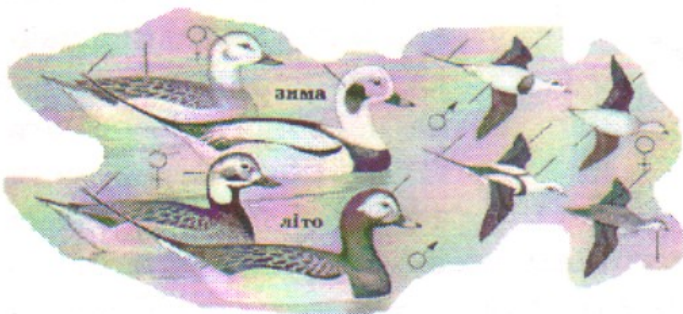
Крохаль довгоносий

Дзьоб та ноги червоні. М'ясо низької якості так як птах рибоїд. На Україні полювання на цей вид **заборонене**.

Луток

темна полоса на голові та темна пляма на очах. Самки менш строкаті сіруватого кольору. Шия та частина голови білі. На голові каштаново-бура "шапка". Як і попередні види крохалів, луток вважається не дуже цінним мисливським птахом, із-за низької якості м'яса. На Україні полювання на цей вид **заборонене**.

Морянка

Крохаль довгоносий — рідкісний залітний птах Закарпаття. Качка багато в чому схожа до крохалю великого. Вага тіла 1200 - 1300г. Дорослі самці мають чорну блискучу голову із довгим дзьобом. Взагалі забарвлення тіла строкате.

Луток — рідкісний залітний птах Закарпаття, найменший з крохалів. Вага тіла 500 - 600г. Характерною ознакою є біле забарвлення голови, вола та частини тіла самця. На голові чітко виділяються

Морянка — дуже рідкісний залітний птах Закарпаття. Качка середніх розмірів. Вага тіла до 700г. Цей вид має характерне строкате забарвлення і подібний до шилохвості загостре-

ний хвіст. Зверніть увагу на зміну кольору оперення взимку та літом. Морянка відноситься до мисливських птахів.

Синьга

Дзьоб у самців помітне здуття, мало помітне у самок. Самки забарвлені менш яскраво, без блиску.

Синьга — дуже рідкісний залітний птах Закарпаття. Качка величиною як крижень. Вага тіла до 1300г. Качка однотонного темного забарвлення із синьо-зеленим блиском. На

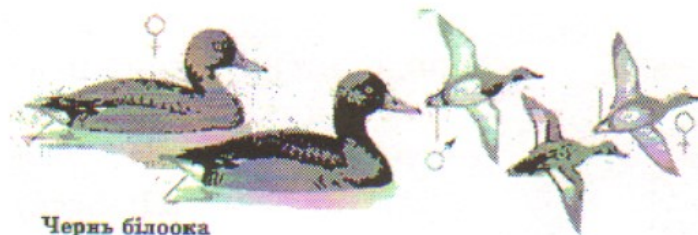

Турпан

чорні. У місцях де їх багато — цінний мисливський птах.

Турпан — дуже рідкісний залітний вид Закарпаття. Качка більша за крижня. Вага тіла до 1750г. Цей чорний птах добре впізнається по білому оперенню на внутрішній частині крила та навколо очей. Лапи

Уважний читач помітить, що нами у повидовій характеристиці випущено деяких птахів. Це види, які занесені до Червоної Книги України і знаходяться під строгою охороною. Із водоплавних птахів нашої області це чернь білоока, гоголь та червоноголова казарка.

Чернь білоока

із дуже характерним забарвленням очей — білим (що і стало основою назви виду). Тіло бурувато-рудуватого кольору. У самців рудий колір більш яскравий. **ВІДСТРІЛ ЗАБОРОНЕНО!!!**

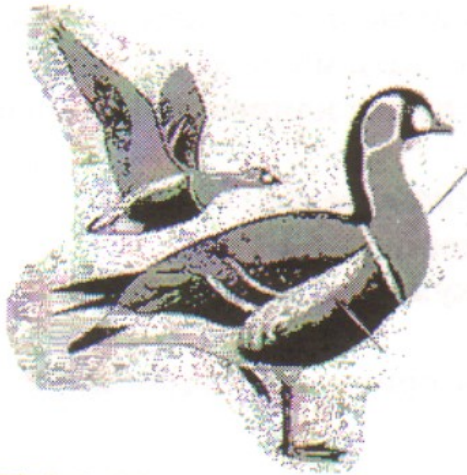
Чернь білоока — нечисленний птах Закарпаття. Невелика качка значно менша за чернь червоноголову. Вага тіла 500г. Серед усіх чернетей білоока єдина

Гоголь

БОРОНЕНО!!!

Червоновола казарка

Гоголь — пролітний вид на території Закарпаття. Качка середніх розмірів. Легко впізнається по білій округлій плямі біля дзьоба на чорній голові. У польоті крила створюють шум схожий до звуку ріжучої пили. **ВІДСТРІЛ ЗА-**

Червоновола казарка — рідкісний залітний птах Закарпаття. Птах середніх розмірів із дуже характерним зовнішнім виглядом. Забарвлення строкате, каштаново-руде на волі і шиї. **ВІДСТРІЛ ЗАБОРОНЕНО !!!**

Заключення

Ми ознайомились із групою водоплавних птахів, які навіть у нашій гірській області посідають важливе місце як об'єкти полювання. Надіємось, що наша робота зацікавить Вас. Разом з тим, хочемо звернутись до наших мисливців з деякими проханнями та побажаннями.

Якщо Ви здобули птаха і не можете його визначити, звертайтесь до нас. Ми Вам радо допоможемо. Така інформація буде дуже корисною, як для Вас так і для нас.

Якщо Ви здобули закільцьованого птаха — обов'язково повідомте нас листом в якому вкажіть місце де Ви здобули птаха, дату, номер кільця і все, що на ньому написано. Цю інформацію з нетерпінням чекають від Вас.

**Наша адреса: 29400 м.Ужгород
вул. Волошина 54
біологічний факультет, зоомузей**

Бажаємо Вам успіху та приємного відпочинку!

Посібник-визначник видано при фінансовій підтримці:

СЛИВКИ О.Б.

Технічний редактор: Товт А.Й.
Художній редактор: Товт А.Й.
Комп'ютерний набір: Потіш Л.А.